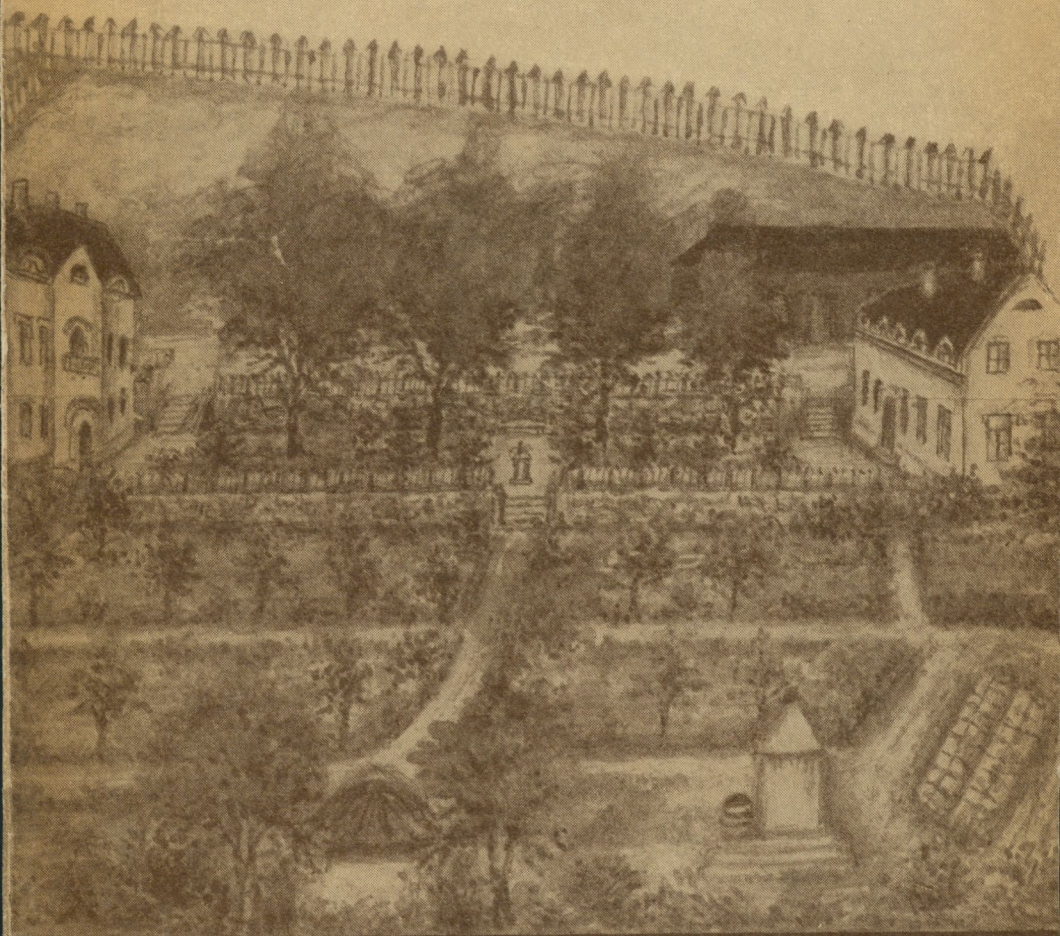
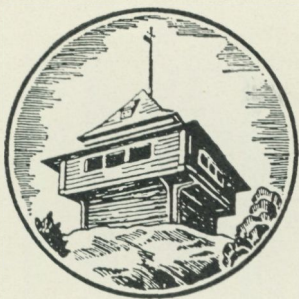

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 1952

H. M. KONUNG GUSTAF VI ADOLF — *musseimannen*.
Vid den nyordnade skråavdelningens öppnande den 22 maj 1951.

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1952

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en detalj ur en akvarellmålning av malmgården Henriksdal vid Surbrunnsgatan i Stockholm. Gårdsbebyggelsen — där Artur Hazelius' födelsehus, nu på Skansen, utgör högra flygeln — behandlas i årsboken på sid. 87. Målningen är utförd ur minnet av fröken Emelie Carger och tillhör museets nyförvärv (inv.-nr 244 126).

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1952

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

ETT NATURRESERVAT UNDER JULITAGODSET

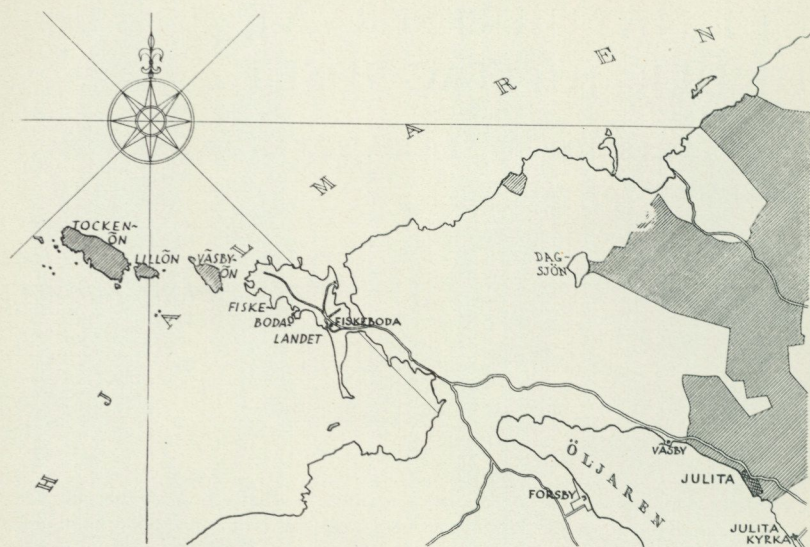
EN NÄRKESBIOLOG SER PÅ SÖRMLÄNSKA
HJÄLMARÖAR

av Anton Jansson

Sedan urminnes tid har ögruppen Tockenön, Lillön och Väsbyön utanför Fiskebodahalvön i östra Hjälmaren hört till Julita gård i Södermanland. Öarna omtalas redan omkring 1180 under namn av Topnaöarna, av vilket Tockenön torde vara en förvrängning, i samband med att konung Knut Eriksson överlät till cistercienserbröderna i Viby vid Sigtuna sin gård Säby i Julita — senare tiders Julita gård — i utbyte mot Viby. De trenne öarnas samhörighet med julitagodset var förr, dvs. före den stora avstyckningen av "västra marken" i slutet av 1800-talet, topografiskt sett självfallen. I senare tid och i än högre grad sedan Väsby i väster år 1942 skiljts ifrån huvudgården har ögruppen förlorat den omedelbara kontakten med Julita gård, churu den alltså tillhör godset.

När huvuddelen av Julita gård efter godsägaren löjtnant Arthur Bäckströms död 1941 i överensstämmelse med hans testamente övergick i Nordiska museets ägo, följde den närmast fastlandet liggande Väsbyön huvudgården. De längre bort belägna Tockenön och Lillön jämte tillhörande fiskevatten hembjödes Kungl. Maj:t och Kronan för att, som testamentet från 1929 uttryckte det, avsättas till nationalpark i enlighet med lagen om sådana parker. Testators avsikt härmed var att söka vinna garantier för att öarna allt framgent skulle bibehållas vid sin urgamla kultur, med andra ord brukas på hävdvunnet sätt. Därvidlag hade han emellertid ej gjort alldeles klart för sig innebörden av lagen angående nationalparker av den 25 juni 1909, som bl. a. stadgar förbud mot fällande eller skadande av växande träd, borttagande av växter eller växtdelar, mot uppförande av byggnad eller stadigvarande bostad, mot verkställande av odling och mot betning av kreatur.

Kungl. Vetenskapsakademien, som med anledning av det ifrågasatta mottagandet av Tockenön och Lillön av Kungl. Maj:t anbefallts avgiva utlåtande härom, framhöll också att öarnas landskapstyp utformats genom århundradelång kontinuerlig och intensiv kulturpåverkan samt att en oundgänglig förutsättning för uppfyllandet av testators önskemål beträffande öarnas vård vore en fortsatt sådan kulturpåverkan, vilket emellertid syntes oförenligt med

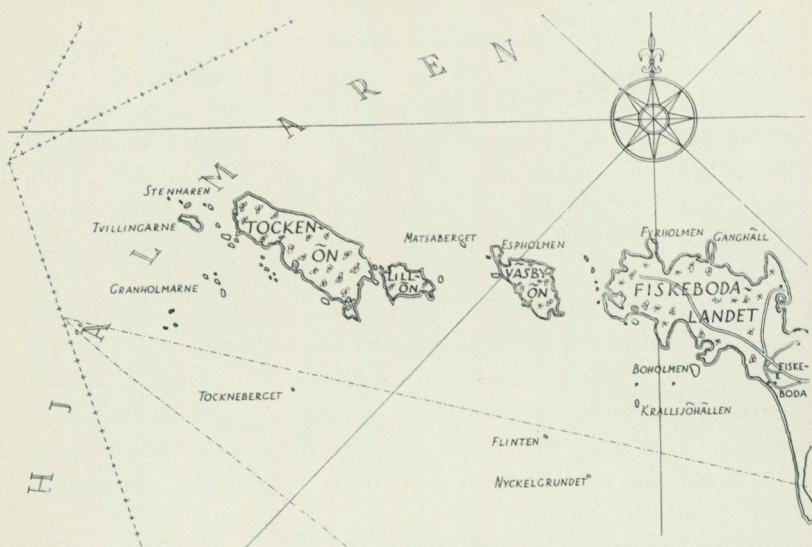

Karta över det gamla Julitagodset. Streckade partier markera den del som sedan 1944 tillhör Nordiska museet. Skala 1:150 000.

öarnas avsättade till nationalpark enligt gällande lagstiftning. Då skydd åt ett landskap med så starkt framträdande kulturprägel som det här gällde, ej heller syntes kunna genomföras med stöd av lagen angående naturminnesmärkens fredande, ansåg akademien testators tanke icke kunna förverkligas sådan den utformats i testamentet.

Sedan Nordiska museet i skrivelse till Kungl. Maj:t den 14 januari 1944 meddelat dels att museet av utredningsmannen i löjtnant Bäckströms dödsbo erbjudits förvärva Tockenön och Lillön under förutsättning att Kungl. Maj:t icke skulle vilja mottaga desamma, dels att museet hade för avsikt att förvärva dem under nämnda förutsättning samt dels att museet ämnade för framtiden bevara dem som kulturreservat och bruka dem i allt väsentligt på samma sätt som hittills skett, förklarade sig Kungl. Maj:t förhindrad mottaga öarna på i testamentet angivna villkor. Den 14 mars 1944 förvärfvade Nordiska museet fastigheten Julita 1° i Julita socken, bestående av Tockenön och Lillön med kringliggande holmar och skär samt vattenområde jämte fisket däri. Tockenön, Lillön och Väsbyön voro i och med detta köp återförenade och lagda under huvudgården.

Under de åtta år som förgått sedan dess ha vissa åtgärder vidtagits på öarna för att återföra dem till eller vidmakthålla dem vid deras traditionella status. Sälunda har den gamla slätterängen vid Burviken på Tockenön börjat åter-

Karta över Tockenön, Lillön och Väsbyön i Hjälmaren. De tre öarna bilda det här aktuella naturreservatet. Skala 1:75 000.

ställas till det skick den hade på den tid Julita gård förde kreaturen i vall på ön. Det mest trängande behovet har dock varit att för den på Tockenön bofasta fiskar- och jordbrukarfamiljen, som för närvarande utgöres av far och tvenne gifta söner med var sitt hushåll, åstadkomma drägliga bostadsförhållanden för att trygga dess kvarstannande på ön — detta så mycket mer angeläget som släkten från far till son i hundratals år varit fiskare här. Fördenskuil ha bostadshusen och ekonomibyggnaderna moderniserats och utrustats med en för god standard på landsbygden kännetecknande komfort utan att beröva bebyggelsen dess ålderdomliga prägel. Familjens tidigare kännbara isolering från yttervärlden under de tider isarna varken bära eller brista är numera till stor del övervunnen. Telefonkabel har dragits från Fiskeboda hitut och eget elektricitetsverk sörjer för att radioapparaterna ej behöva tystna till följd av urladdade batterier.

Dessa öars natur är egenartad. Med sina rika och sällsynt ålderstigna lövträdsbestånd och flödande rika örtflora skilja de sig påtagligt både från andra öar i Hjälmaren och från det omgivande fastlandet med dess mörka barrträdsvegetation. På de närmast följande sidorna ägnar den kände entomologen fil. doktor Anton Jansson öarnas säregna charm en lika kärleksfull som inspirerad skildring, vilken genom sin livfullhet i framställningssättet ovillkorligen måste fånga var och en med minsta sinne för naturens skönhet och under.

Närkingen har sin bild, eller sina bilder, av Hjälmararen med dess stränder, öar och holmar. Han ser detta med utgångspunkt från sitt landskap med dess olika typer och variationer. Och ehuru de största öarna i närkesdelen av Hjälmararen, Essön, Vinön och Valen, delvis uppbyggt på olika markgrund och bl. a. i följd därav förete skiljaktigheter i vegetationen, i artsammansättning och formationer, så finns i alla fall något gemensamt som känns igen.

Men västnärkingen som för första gången landar på Väsbyön i Stora Hjälmararen i sjöns sörmlandsdel, blir överraskad, i hög grad överraskad, och det kanske genast skall sägas, vad beträffar det känslomässiga reaktionssättet, att han först inte finner ord, eller också finner ett överflöd av ord, för att uttrycka den förtjusning, för att inte säga hänförelse, som han erfar inför det som möter ögat.

Han har inte tänkt på att man kan komma ut på Hjälmararen inte bara västerifrån med Örebro som utgångspunkt, utan också österifrån — från sörmlandssidan — och då finna att Hjälmararen med sina öar och holmar möter med ett nytt ansikte, vars drag uttrycka en annan, rikare och varmare karaktär än den han förut är förtrogen med.

Vad är det då han ser, då hjälmarsnipan styrs mot Väsbyön på norrsidan och lirkas in på det minst grunda stället mellan knaggelstenarna så att man kan hoppa i land. Man befinner sig på stenskrammel under ett tätt lövvalv av klibbal, björk, asp, ask och i strandkanten vide och knäckepil, och ett stycke upp ser man den gamla strandvallen, den som var strand före 1888. Så långt känner man igen sig från andra hjälmäröar såsom de nu se ut i strandprofilen sextio år efter den senaste stora sjösänkningen.

Nedanför och upp över strandvallen lyser det rött redan på håll av rödblåran (*Melandrium rubrum*) och gult av skelörten (*Chelidonium majus*), och då man trängt igenom skyarna av högt, lätt gräs som växer här och befinnes vara lundkvickerot (*Triticum caninum*), ser man att här trängs bestånd av löktrav (*Alliaria officinalis*) just kring trädrötterna som sökt sig ned mellan strandvallens grova

Knäckeplar på reveln mellan Väsbyön och Espholmen. Sannolikt ha kringflytande kvistar slagit rot och givit upphov till beståndet.

Tulskört och vit fetknopp i Väsbyöns hållterräng.

Tulkört och ormbunkar i Väsbyöns klippterräng. — Vit fetkenopp i gräset på Espholmen.

Den lövomkransade platån på Väsbyöns nordsida. — En jättelind på Väsbyön.

stenar. Jättehöga bestånd av getrams (*Polygonatum multiflorum*) dra till sig uppmärksamheten.

Vi ha ännu inte sett vad som växer ovanom strandvallen, ovanom detta, av vilket knappast något i växtväg fanns till före denna sänkning. Men sedan vi tagit oss över strandvallen, häftas blicken ovillkorligt vid ett träd med en imponerande vid och tung stam och ett överflödande rikt lövverk. Det är en lind, och då vi böja åt sidan en av de ända till marken nedhängande grenarna, som skymde en del av stammen och dess förgreningar, stå vi stilla helt plötsligt. Vi hålla inför jätteträdets knotiga stam, vars ännu friska delar omsluta den höga ålderns tecken. I det murkna inre som är genomstunget av hål efter insekter och deras larver. Den som stått under någon av jätteekarna vid Halltorp på Öland och låtit blicken följa stammen uppåt och dröja under den vittfamnande kronan vet att den känsla som då tar sinnet är stum vördnad och undran inför något som stiger fram ur ett länge sedan i tiderna förflutet, liksom anat ur ett dunkelt minne.

Här står ett sådant träd, inte så himlasträvande men inte mindre vördnadsbjudande, en uråldrig lind som det kräves minst fyra människofamnar för att omfatta. Ett stycke därifrån komma vi fram till tre andra som tävla i storlek och mäktighet, var och en med sin åldriga karaktär av knotighet och partiellt hopfall och med döda, liksom vridna grenar, av vilka en stupat med toppen mot marken under det mjukt välvande lövverket.

Vi befinna oss här under lindarnas skugga ovan den gamla strandlinjen, alltså på Väsbyön sådan den såg ut då den inte omgavs av en bård av strandskog. Då syntes nog på håll dessa lindar liksom en ensam tall bättre än nu. De stodo liksom tallen som öskogens strandutposter, rikttningsvisande för seglare. Liksom på Lillön och Tockenön väster om Väsbyön stå dessa urgamla lindar med få undantag strax ovan den gamla strandvallen. Detta är särskilt påfallande på den större ön av dem, Tockenön, där man inne i skogen bland de andra lövträden inte ser en lind utan stöter på det trädslaget först då vattnet skymtar mellan stammarna.

Lindar finnas också på andra öar och holmar i Hjälmarens, men de nå inte denna storlek, denna ålder. På Östra Sundholmen norr om Göksholm och på Valen på Stora Hjälmarens norrsida bilda

de liksom små lundar, stå inte solitärt eller i små klungor av övermogna träd såsom här. Det sammanhänger med den klippiga naturen på Sörmlands-öarna, utpräglad åt nordsidan på ett sätt som erinrar om västkusten. På holmarna får linden ofta formen av krypgran. Det är återigen klippnaturen som spelar in som gestaltande faktor. De andra till den formen medverkande faktorerna äro grenarnas veka konstitution och vinden: grenarna liksom klänga i springorna, ur vilka spetsarna sticka fram och låta lövverket falla som i festonger över hällar och småterrasser.

Vända vi nu lindarna på Väsbyön ryggen och blicka in mot ön, så ha vi framför oss ett öppet, avrundat område med sakta sluttande, låga klipphällar med vegetation i springor, som ofta bli till smala, av gräs och annat grönt markerade linjer, på flatare fläckar eller i småsänkor. Det hela är omramat av träd eller buskar av många olika slag, som nämnt lind, så alm, ask, rönn, oxel, getapel, hägg, klibbal, någon tall eller gran. Allt detta kan träffas, om också inte så mycket på en gång tillsammans, på öar inom Närkes hjälmarområde, men blicka vi mot marken för att se närmare vad som där växer, så mötas vi genast av något som inte med säkerhet anträffats vildväxande inom Närkes gränser. Ur bergsspringorna särskilt i hållslutningarnas nedkant åt väster höja sig ruggar av en växt som förflyttar oss till Gotlands eller Ölands hållmarker eller till klipporna utefter vår ostkust. Det är tulkörten (*Cynanchum vincetoxicum*). Dess förekomst på Väsbyön, den så vitt känt västligaste ursprungliga på den här breddgraden, antyder sålunda att de ekologiska förhållandena motsvara just vad den behöver för sin trivsel; på samma gång markeras en utbredningsgräns, som visserligen längre i söder, i Småland, böjer djupare in mot väster. Och tulkörten trivs storartat här, vilket konstateras vid en vandring längre in utefter Väsbyöns hållkanter, där den tillsammans med storvuxna, kompakta ormbunkskvastar (*Dryopteris Filix mas*), johannisört och nyponbuskar bildar praktfulla formationer.

Om vi nu äro intresserade för insektvärlden, så skola vi utan svårighet finna en art skinnbagge, vars förekomst här mycket överraskade på samma gång som den var förklarlig just genom att den insekten är så bunden vid tulkörten. För dess granna färg

av brännande blodrött, svart och vitt samt mängden av individer som kunna ses på en gång är skinnbaggen välkänd särskilt på våra baltiska öar. *Lygaeus equestris* heter den och den är en nästan oskiljaktig följeslagare till tulkörten, den har sålunda en östlig utbredning i vårt land; följande ostkusten av fastlandet har den trängt in i landet i mälarbäckenet, där den finnes vid Uppsala och av mig setts på klipporna vid sjön Flaten i Rönninge. Om den har mellanlandningar på målarklippor, innan den från dessa kända lokaliteter nått Väsbyön, vet jag inte, men det förefaller ganska troligt.

Tulkörten har på Väsbyön till nära granne bl. a. en ört som kan hjälpa till att förleda den som inte visste var han befunnit sig att tro att han hamnat på Öland eller Gotland eller på någon ö ute i Östersjöns skärgård, och det är den vita fetknoppen (*Sedum album*). Den bär artnamnet för blomfärgens skull, ehuru det kanske mera karakteristiska är det röda som utmärker växten i övrigt och kommer de starkt solbelysta hållarna, över vilka den breder sina mattor, att lysa med den färgen på långt håll mot de av gamla mossor och lavar mörka rutfläckarna, som växla med ljusare växtlighet av vit mandelblom och blå styvmorsviol. Man ser inte sådant tillsammans i Närke, jo i Lillkyrka socken, på låga, kullriga klippor vid Stora Hjälmarens strand, men det är just i landskapets östliga del, och söderut i den provinsen finns den vita fetknoppen inte alls.

Den lågvuxna hållvegetationen övergår inåt skogsbrynet i hallonsly och annan högre ört- och buskvegetation, här och där stöd för den slingrande lövbindan (*Polygonum dumetorum*). Här är något i växtväg att se som de gamla Närkesflororna endast med tveksamhet tagit med såsom möjligen hemmahörande i det landskapet. På de något beskuggade hållarna, där jordlagret är tunt och lätt men nog inte fattigt på god växtnäring, där är liksom prickat av röda blommor mot rundade, flikiga blads blanka grönska. De tillhöra glansnävan (*Geranium lucidum*), som här växer samman med sin nära släkting stinknävan (*Geranium robertianum*) och har liknande krav på tillvaron som denna, om den också föredrar kalk i marken.

Genom de nu framförda exemplen ur växtvärlden bör, synes det, framgå att vi befinna oss på den sida av Hjälmaren där östliga och sydliga element ha utposter, vilka gjort halt innan de nått Närkes-gränsen. Emellertid gäller att växtsamhällena i deras helhet på öarna i den sörmländska delen av Hjälmaren kännetecknas av en rikedom och en frodighet som öarna på Närkes-sidan sällan kunna sätta upp motstycke till, om de också var för sig visa intressanta särdrag och enskildheter i vegetationen och dess sammansättning.

Vi sågo oss först litet omkring på Väsbyön, som är den östligaste och innersta av tre öar i rad, Väsbyön, Lillön och Tockenön, den största av de tre, från vilken det är ett avstånd av omkring 6 km till närmaste ö inom Närke, Vinön. Denna senare får sin natur och sin landskapstyp till stor del bestämda av sanden såsom grund, i det att ön utgör en avskuren del av en av de grus- och sandåsar som genomskära Närke från norr till söder ungefär. Sand finnes på de tre sörmlandsöarna endast obetydligt i en eller annan vik och sandvegetation saknas sålunda fullständigt.

Vi begynte med Väsbyön inte för jättelindarnas skull, ty sådana finnas också på Lillön och Tockenön, inte heller för glansnävan som växer även på Tockenön, utan för att bestånden av den och de övriga nämnda växterna äro så rika och så utpräglade på Väsbyön som dessutom, så långt min egen erfarenhet sträcker sig, är ensam om tulkörten. Dess långfjuniga frön måste väl med vinden ha förts över de smala sunden till de andra öarna, men de ha i alla fall inte grott i skrevorna på deras strandklippor. Och så är Väsbyön liksom Lillön obebodd, har alltid varit det — endast hästar ha vissa år från Julita gård förts över dit på bete och obetydlig trädfällning har där förekommit. På Väsbyön råda sålunda sedan urminnes tider så gott som jungfruliga förhållanden. Då man vandrar genom ön får man se sig för vilka snår man lättast kommer förbi eller igenom, då man kliver över klipporna. Rätt som det är stöter man på en omkullfallen trädjätte, en alm eller lind eller risig enbuske i trädform som stänger vägen.

Detta gäller den del av ön som höjde sig ovan vattenytan även före den stora sänkningen. Det nyvunna landet omkring upptas

som nämnt av strandskog på stenrammel. I denna äro på västsidan nedom den gamla strandvallen försumpningar. Om det varit rikligt med snö på vintern och nederbörden inte fördunstat, erbjuder sig här en trolsk syn. Trädskronorna sluta sig tätt tillsammans, så tätt att det är halvskymning under dem, men här och där sila solstrålarna ned mot en mörk vattenyta som liksom kröker sig i vindlingar mellan alsocklarnas styltrötter. Är man där på rätt tid höja sig över vattenytan vattenblinkens (*Hottonia palustris*) stänglar med spiran av vita blommor i kransar i toppen, och längre fram omslutas skogsdammslingorna av topplösa (*Lysimachia* eller *Naumburgia thyr-siflora*), stäkra (*Oenanthe Phellandrium*) och andra vattenväxter.

Vi lämna Väsbyön för den här gången — entomologen vänder tillbaka dit så ofta han kan för det intressanta insektlivet där, vilket återkommer årligen med samma konstituenten men alltid med något nytt därtill som förut inte iakttagits. Vi fara förbi Espholmen, som med en revel i vilken knäckeplar ha rotfäste förbindes med Väsbyön, förbi Lillön, vars kullriga strandklippor se inbjudande ut, inåt överskuggade av tätt lövverk från en hopvuxen blandskog i vilken en överraskad råbock just försvinner. Genom ett smalt sund komma vi in i en lugn vassvik, som omslutes av Lillön i öster och Tockenön i väster.

Det är ett av de oförgätliga minnena då jag för första gången för nu mer än 40 år sedan var med om den infarten. Det var som att komma till Lycksalighetens ö, och man hade kanske också i minnet Aug. Strindbergs skildring av vad han erfor vid den första åsynen av en grönskande Kymmendö-vassvik i den stockholmska skärgården. Vi rodde in mot landningsbryggan förbi vassen, som dåförtiden inte hunnit med att växa ut till det breda bältet nu, gingo i land förbi båthuset och de upphängda fisknäten, gingo upp till den gamla arrendatorsgården på en väg som krökte förbi hållar med kärleksört, vit fetknopp, silverfingerört samt kungsljus, som tronade på ett stenröse, och stannade och sågo upp mot den vidunderligt vida eken vid uthuset med slipstenen och fruktträden på kullslutningen, där det mesta växte vilt men av na-

turen själv hölls rent och välvårdat så att det såg obeskrivligt trivsamt ut.

Något men inte mycket har förändrats på Tockenön sedan dess. Arrendator Eriksson lever än men han har överlämnat lantbruket och fisket till sönerna Martin och Mauritz, vilka med varsin familj bebo den ene den villa i schweizerstil som den förre herren till Julita och Tockenön löjtnant Arthur Bäckström lät uppföra ned mot landningsviken, den andre den gamla arrendatorsgården på kullkrönet väster därom.

Tockenön är alltså bebodd, har varit det under minst fyra generationer Eriksson såsom fiskare och arrendatorer under Julita gård, vilken bildades år 1527 vid reduktionen av Julita kloster, som också gick under namnet Saba. Det säges att från detta kloster hade munkar helt enkelt förvisats till Tockenön på grund av svår förseelse, och att det skulle ha varit de som fört med sig och planterat äppleträd på Tockenön, de träd från vilka de nu på ön så talrika vildaplarna skulle härstamma.

Sedermera under arrendatorstiden blevo om somrarna kreatur från Julita gård överförda till ön för betesgång, och då bodde där fäbodflickor som skötte om kreaturen. Dessa gingo helt naturligt hårt åt markfloran som säkert var fattigare än nu. Av lind finnas nu som nämnts ett fåtal mycket åldriga träd. Föryngringen synes det icke vara något fel med men det mesta är telningar, och ehuru unga träd inte helt saknas förefaller det som om det skulle vara luckor i serien. Det kan tänkas att kreaturen avbetat lindtelningarna så att intervaller utan "mellanträd" uppstått, nämligen under de tider då den till ön överförda kreaturstammen var stor. Nu beta där blott öns fyra kokreatur och dess enda häst, men de gå endast i skogen och inte på ängen i vars utkant arrendatorsgården är belägen. Den ängen slås delvis då gräs och örter äro mogna härför, och höet härifrån och från åkern blir till föda åt kreaturen på vintern. Då ängens gräs faller för lien, följa sålunda med blad och blommor eller frukter av högsommarfloran, men det tycks inte inverka farligt på bestånden, ty det är årligen överflöd på alla de blomster som göra en dylik löväng så tjugande att se på och så ljuvlig att dröja i. Om det upplyses att i den ängen växa både tjärblomster, svalting (*Alisma Plantago*

aquatica) och mäktig rävtarr (*Carex vulpina*), så följer av den kombinationen att i ängen finnas både småkullar med xerofil vegetation och kärraktig försumpning. Under de fristående vackra ekarna mot skogskanten växer rikligt med korskovall (*Melampyrum cristatum*) men endast formen med blekgröna höglblad och gula blommor (f. *pallens*), och varken huvudarten eller formen ha kunnat anträffas annorstädes på ön eller på de andra öarna.

Ängen går över i lund med utomordentlig frodighet i de mera öppna partierna, där man har att tränga igenom snår av hallonbuskar, hagtorn, vildapel, hägg, rönn med bottenskikt av nässlor tyvärr, det annat förkvävande älggräset, också tyvärr, nässlorna i sällskap med stinksyska (*Stachys silvatica*) med övergång i skogskärr med guldblommande videört (*Lysimachia vulgaris*), blå förgätmigej (*Myosotis palustris*) och frossört (*Scutellaria galericulata*) i omväxling med höga starrarter osv.

Så har man att ta sig över den gamla trädgårdsgården och har så kring sig den skog som täcker ön till dess västliga udde. Det är svårt att med få ord karakterisera det gemensamma för hela detta område, ty det bjuder en hel del av omväxling. Men om det säges att det som främst faller i ögonen är att det finns så mycket ask i trädammansättningen, så träffar man nog det rätta. Om man så aktger på att dessa askar äro ovanligt höga och resliga, så tyder det väl på att de fordom växt i tätare slutenhet än nu och utglesats genom avverkning som fortfarande tidvis företages. Just dessa askträd skänka en säregen prägel åt Tockenöns skogsparti, och därtill bidrar nog det förhållandet att många av träden äro döda och stå kala, blottade på bark av hackspettar, eller ligga kullfallna i mera murket tillstånd. Detta har sitt intresse för skogsmannen som här har att göra med ett skadedjur, och för entomologen därför att dessa träd hysa sekundära insektarter, vilka infunnit sig efter det primära angreppet då skadegöraren inte längre finns där. Denne är en barkborre, men det är inte den som i vanliga fall brukar angripa asken och hålla sig nästan enbart till detta trädslag, den fläckiga aspbastborren (*Hylesinus fraxini*) som är ganska vanlig i södra och mellersta Sverige.

Dess larver röja sin verksamhet genom de täta gångsystemen på det döda trädet, vilka synas sedan barken avskalats och som omfatta så gott som hela trädet. Den arten synes alls ej finnas på Tockenön, och den art som intagit dess plats är den annars sällsynta svarta askbastborren (*Hylesinus crenatus*), en större enfärgat svart art som annars brukar slå till i små bestånd på mycket grova askträd. Givetvis är den här ett skadedjur, men säkert är att de träd den angriper redan förut av någon anledning äro nedsatta i sin växtkraft.

Askblandskogen står i det inre av ön på blockrik mark med växtbelagt humustäcke med mer eller mindre sumpiga, alkärrsliknande sänkor emellan. Mot nordsidan träder innanför den gamla strandvallen berggrunden oftare i dagen. Här stå i gläntorna enbuskar, som bli höga och grönskande, medan de inne i skogen liksom ofta vildaplarna se risiga ut, i så fall aplarnas döda kvistar behängda med lavar. I utkantens öppnare partier äro ljusa smultronställena, och man kliver ut på hållar liknande dem på Väsbyön med mosaik av mandelblommor och styvmorsviol och senare blommande fetknopp, vit och gul (*Sedum album* och *acre*), silverfingerört (*Potentilla argentea*), gulmåra (*Galium verum*), johannisört (båda de vanliga *Hypericum*-arterna), rödsyra (*Rumex acetosella*) och andra mer eller mindre xerofila växter. Kärleksörten (*Sedum telephium*) sticker fram ur skrevorna, och det är väl här vi skulle kunna tänka oss finna den gröna, rödprickiga larven till apollofjärilen som äter den växtens köttiga blad, ty just över de klipporna ses *Parnassius Apollo* flyga.

Följa vi den gamla strandkanten västerut, stå vi på gräsvallen innanför snart framför en jättelind som t. o. m. överträffar den största på Väsbyön i mäktighet, knotighet och krokighet. Med måttbandet mäta vi omkretsen vid 1,3 meters höjd. Den är 6,32 meter. Nedblåsta gamla grenar från trädet ligga på marken omkring, och då vi vända på dem, finna vi på undersidan orörligt sittande exemplar av den gråaktiga långhorningen *Hoplosia fennica*, en art som utvalt linden och enbart detta trädslag för sin avkomma att leva av, just under barken på de knotiga grenarna som inte längre äro livskraftiga.

ANTON JANSSON

Väsbyöns norrsida, sedd från Espholmen.

En jättelind på Väsbyön ovanför den gamla strandvallens kullerstenar.

En »kryplind» på Espholmen. — Parti av askblandskogen på Tockenön.

Slåtterängen på Tockenön. — En jättelind med 632 cm omkrets på Tockenön.

Jag prisade Väsbyön för växtlighetens frodighet och örternas blomfärging. Men man kan komma till platser i Tockenöns lövskog, där man oförmodat stöter på blomsterhopningar med massverkan, som i skönhet tävla med vad Väsbyön har att bjuda. Man skall bara vara där vid den rätta tidpunkten på sommaren. Då händer det att man vid vandringen, just som Hjälmarens vattenyta västerut lyser fram i solen mellan ask- och ekstammarna, får se ett stort vitt blomsterfält, som stöter till ett lika omfångsrikt rött, och där bredvid ett som är alltigenom obrutet höggult. Blommorna som ge färgerna i triangeln äro lundarven (*Stellaria nemorum*), rödblåran och skelörten, vilken senare ju av munkar skulle ha förts till vårt land men under alla omständigheter på dessa öar växer i den vilda naturen och i stor ymighet, som om den hade hemortsrätt här sedan urminnes tider.

Det är mera långgrund på södra sidan av Tockenön än på den norra och det nyvunna landbältet med strandskog är därför där i allmänhet bredare. Utanför äro holmar, var och en med sin olika vegetation, vid strandstenarna stå enstaka jättestånd av vattensyra (*Rumex Hydrolapathum*) tillsammans med strandklon (*Lycopus europaeus*) eller fackelblomstret (*Lythrum salicaria*), vikarna kantas av hög starrbård, och innanför denna där vide och strandskog ta vid är det ställvis särskilt i sydost som en djungel av buskage och vattenväxter av många slag. På Vinön kan man söderut se något liknande. Här på Tockenön kan man studera huru olika slag av vattenväxter gå ihop så att säga. En vik har erövrats av gräset jättegröe (*Glyceria aquatica*), omslingrat av snårvindan (*Convolvulus sepium*) till omväxling med trollbäret eller besksötan (*Solanum Dulcamara*), längre in i en annan vik har strättan (*Sium latifolium*) tagit platsen från allt annat i växtväg, och i den orediga kratten längre upp spritter och smäller det runtikring, då man tränger igenom där, av de sig upprullande valvlerna till springkornets (*Impatiens nolitangere*) frukter, om man är här då de efterträtt de gula, hängande sporreblommorna. Den växten frodas också i den sumpiga strandzonen i båtvikens, men går man längre in i denna på gräsmarken mellan albuskarna så trampar man på ett otal tät-

sittande stora, vidöppna gula blommor. De sitta i bladvecken på de nästan till en matta hopvävda revorna av den krypande videörten (*Lysimachia Nummularia*). Den marken har uppstått efter sänkningen och man kan ju då vara klar över att växten är en relativ nykomling till ön. Men så ser man den också uppe i åkerkanten ett stycke ovanom den gamla strandvallen — och blir lika klok. Ty antingen har den funnits där först och spritt sig till det nyvunna markområdet eller också är det tvärtom!

På öns sydsida stå också lindar innanför den gamla strandvallen men här är mest ek. En bred sänka går i sydost mellan arrendegården och den skogklädda sträckan åt sjön till. Där äro nu åkerfält och fruktträdgård. Dessa fält äro gammal sjöbotten. Förr var där — och det minns den äldste nu på ön — tilläggsplats för båtar just där nu jordgubbar mogna till skörd. Då jag för nu mer än fyra decennier sedan första gången gick genom skogen över bergknallarna söder om sänkan, stannade jag framför en gammal lind som hade böjt sig någon meter över marken och växte parallellt med denna ett långt stycke. Den hade full livskraft i vissa lövskrudade grenar, men stammen var murken och ihålig. Under dess lossnande bark kommo till synes flera exemplar av ett par arter knäppare, skalbaggar av elateridernas familj, av den grupp av släktet *Elater* vars arter ha blodröda täckvingar. Först många år efteråt kunde fastställas att en av dem är *E. cardinalis*, en mycket sällsynt art som torde tillhöra en utdöende urskogsfauna.

Härom året var jag där igen och sökte efter linden bl. a. för dessa knäppares och deras larvers skull men återfann dem ej. Först efter ivrigt sökande upptäcktes en ännu på rot stående, fullkomligt död lindstam utan grenar, vars inre nästan alltigenom var som snus. Det var linden som hyst de sällsynta knäpparne. Nu kunde inga sådana återfinnas. Stubbens innehåll fick emellertid gå genom insektsikten, och ur sällgodset framletades flera exemplar av den egendomliga, nästan cirkelrunda klokryparen eller falska skorpionen *Larca lata*, som förut blivit funnen i Lojstaeken på Gotland, i en av de gamla fridlysta ekarna vid Halltorp på Öland och slutligen i en ihålig ek vid Hällekis på Kinnekulle. Om denna och om fynden skrev Hans Lohmander i

Sveriges Natur 1944. Det lilla spindeldjuret är att betrakta som en relik form, en kvarleva från den varmare tid då dylika träd av ek och lind voro långt vanligare än nu i de skogar om vilkas utseende vi nu knappast kunna göra oss en föreställning.

Det var sålunda en för entomologen givande lind, även nu då den endast var en mycket bristfällig torso. *Elater cardinalis* återfanns som nämnt inte, trots ivrigt sökande i liknande murkna träd på ön. Däremot anträffades i olika delar av Tockenön år 1951 en annan art av släktet, *Elater nigroflavus* som ej förut iakttagits på ön. Det är en art som ansetts sällsynt men under de senaste åren påträffats flerstädes i vårt land. Medan *Elater cardinalis* är i utdöende synes *E. nigroflavus* befinna sig i spridning. Samma rön ha gjorts beträffande flera andra som sällsynta betecknade, mera sydligt betonade arter.

Fynd som de nämnda sporra entomologen. Han blir ivrig att finna mer i den vägen. Utrymmet tillåter inte att jag uppehåller mig vid mer än några mera påfallande insektarter som leva på dessa öar, arter som äro anmärkningsvärda med hänsyn till utbredningen. Några av dessa understryka jämte den redan nämnda skinnbaggen *Lygaeus equestris* att här ungefär går en gräns inåt landet, en gräns för östliga former som äro värmekrävande. Dit hör skalbaggen *Gonodera luperus*, en blombesökande art, särskilt förtjust i oxelblommor, vilken utom i Skåne och Blekinge samt på Öland och Gotland är funnen i Södermanlands och Upplands skärgårdar. Den tyckes ha förkärlek för öar, har tagits av mig på Singö och var känd därifrån redan på Gyllenhaals tid, och vidare har den anträffats rikligt på Karlsöarna och Fårön. En gammal uppgift om fyndplatser i Västergötland hänför sig sannolikt till kustlandet. På Väsbyön visar den sig varje år. Möjligen finns den på öar i Mälarbäckenet såsom förmedling till förekomsten på hjälmarön, men ännu har den inte spårats där.

Hjälmarbäckenet inneslutes i det mellansvenska sjöområdet, vilket särskilt under högsommaren är det mest utpräglade värme-centret i hela Fennoskandien med en medeltemperatur under juli som överstiger 17° C. I överensstämmelse härmed utmärkes detta område av det stora antalet värmeälskande insektarter, vilka här

uppträda i olika grad isolerat. De betraktas av Carl H. Lindroth, som ägnat dessa arter i deras förekomst särskilt intresse och uppehåller sig vid dem bl. a. i sitt stora arbete *Die fennoskandischen Carabidae*, såsom värmereliker, alltså som kvarlevor från den postglaciala värmetiden. De kunna indelas i grupper. En av dem omfattar arter som i Sverige äro funna endast i Skåne, på Öland och Gotland samt i Mälaronrådet, en annan arter som äro anträffade endast i Skåne eller Blekinge och Mälaronrådet och slutligen en som omfattar arter vilka hos oss finnas endast inom detta sistnämnda område. Dessa senare, de strängast isolerade arterna, tillhöra endast områdets östliga eller östligaste del, och detta gäller även de flesta av arterna till grupp 1 och 2, men några av dem till sistnämnda grupper hörande ha anträffats så långt västligt som vid Hjälmarens västligaste del. Där ha de emellertid visat sig först under de senaste två decennierna, varför man kan antaga att de sent invandrat hit. Det förefaller vidare antagligare att de kommit hit österifrån, att de sålunda rört på sig inom värmeområdet, än söderifrån där närmaste fyndplatser ligga så långt ned som i Skåne. Om så är fallet borde dessa arter kunna anträffas i mellanområdet, t. ex. vid sörmlandssidan av Stora Hjälmarens. Beträffande en av dem, den lilla hygrofila markskalbaggen *Reichenbachia impressa*, kunde detta helt nyligen konstateras i det att den anträffades på Tockenön. Den tillhör sålunda en grupp relikta arter som befinner sig under utbredning, dock troligen endast inom värmeområdet.

Ätskilliga av de som mera sydliga i vårt land kända arterna ingå i listan på dessa sörmländska öars insekter utan att de kunat antecknas för grannlandskapet Närke. Det har sin förklaring kanske mera i ekologiska än utbredningsförhållanden. Rikedomen på gamla murkna träd, som få kvarstå eller kvarligga på marken och utgöra förutsättning för larvernas utveckling, förklarar att vissa arter vedinsekter fortleva på dessa öar. Den frodiga vegetationen och de soliga, skyddade lägena äro faktorer att räkna med. Någon utförlig förteckning som belyser detta kan det ej bli här, men några exempel må anföras.

I trädgården till villan på Tockenön nära tilläggsplatsen står ett stånd av *Spiraea Aruncus* eller *Aruncus Arun-*

cus såsom denna storväxta prydnadsväxt visst numera rätteligen bör heta. Dess omfångsrika spiror av oräkneliga små vita blommor bruka locka till sig insekter, inte minst blombockar. Bland dem var här på Tockenön år 1949 en art som överraskade: den lilla graciösa långhorningen *Molorchus umbellatarum*, som hos oss mest är funnen på Öland och Gotland men även i Skåne, Blekinge och Småland och norr därom först på Tockenön. Knäpparen *Limonius minutus* med utbredning i östra Sverige till Uppland är vidare funnen i Västergötland och Värmland, sannolikt åt kusten till. Den är allmän på Tockenön men inte funnen i Närke. Av släktet *Xyletinus*, som hör till dödsurets familj, Annobiidae, har jag själv urskilt en ny art som döpts till *longitarsis*. Den är hittills endast funnen i Sverige, nämligen i Skåne, Småland och Östergötland samt på Öland och i Värmlands ekområde. Det var naturligtvis särskilt roligt att finna den på Tockenön. *Tritoma bipustulata*, en skalbagge som träffas på trädsvampar och var känd nordligast från Öster- och Västergötland, befanns höra hemma också på Väsbyön. Den lilla skinnbaggen *Serenthia laeta* sitter på gräs på denna ös klipphällar. Den var förut likaledes nordligast funnen i nämnda landskap. Dagfjärilen *Nemeobius lucina*, vilken är vår enda art tillhörande familjen Erycinidae, är mycket sällsynt i vårt land. Den har förut tagits i Södermanland, dock endast för många år sedan. Jag fångade vid mitt första besök på Tockenön ett exemplar av fjärilen. Den har inte kunnat återfinnas där, trots att det finns överflöd på ön av gullvivor, på vilken växt larven lär leva.

Vi voro en gång två entomologer på Tockenön och sågo då en liten flugart som vi, ehuru inte flugspecialister någon av oss, tyckte såg egendomlig ut. Flugkännaren dr Oscar Ringdahl i Hälsingborg fick se ett av de tillvaratagna exemplaren. Han kände då inte alls till flugan. Men så efter en tid kom besked: den heter *Pepsomyia discoidea* och t. o. m. släktet är nytt för Sverige.

Insektfaunan på dessa avskilda om ock ej strängt isolerade öar är egentligen inte påfallande artrik, men många arter uppträda i stor individrikedom. Det gäller också mina speciella skötebarn,

de parasitiska småsteklarna. Att arterna av dessa inte äro överväldigande många på dessa öar, såsom lokalt på "fastlandet", och att de återfinnas år efter år, hälsas av specialisten med glädje. Detta låter paradoxalt men är förklarligt av olika grunder. En är att många av dessa arter, beskrivna eller ej, äro kända endast i det ena könet. Honor och hanar av dem äro oftast mycket olika till utseendet, såsom också är fallet ehuru i mindre grad med andra större steklar. Det är svårt att beträffande småsteklarna veta om man hänför rätt hane till rätt hona, då det gäller ett släkte med många arter och man har exemplar av båda könen. Men finner man i det undersökta faunaområdet bara en eller få arter av ett dylikt släkte och exemplar av båda könen av t. ex. två arter, så kan man med större grad av säkerhet föra rätt hane till rätt hona. Därmed kanske två som arter ansedda, den ena beskriven som hane, den andra som hona, reduceras till en, och därmed är mycket vunnet i det virrvarr som småstekelsynonymien utgör.

Att faunan inom en dylik grupp är begränsad, utgör sålunda en förmån för den som arbetar med en dylik utredning. Man tycker sig kunna lära känna den ganska fullständigt och förtroligt och det är något lockande i detta. Men det går naturligtvis inte. Vid varje nytt besök kommer alltid något nytt därtill. Och även det lockar och drar.

Den inledande orienteringen har lämnats av intendenten Marshall Lagerquist.